Rätten och rummet

Tingshuset som idé, realiserad byggnad och rum i användning

EVA LÖFGREN*

SYFTE OCH PRELIMINÄRA RESULTAT

Tingshus i Sverige har sällan varit föremål för forskning som utgår från ett rumsligt perspektiv. Tidigare utförda studier har istället fokuserat på domstolen som arbetsplats, som symbol för rättsväsendet, eller på byggnaden som konstföremål. Forskningsprojektet *Rätten och rummet* bedrivs vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet och behandlar svenska tingshus byggda under tidsperioden 1734-1971. Syftet är att studera byggnaderna som rum betraktade utifrån tre perspektiv: tingshus som idé, som realiserad byggnad och som rum i användning. Den tredelade dispositionen utgör i sig ett resultat av forskningsprocessen och är inspirerad av urbansociologen Henri Lefébvres texter. Avhandlingen grundar sig på en rikstäckande kartläggning av samtliga tingshus i landet och på ett antal djupstudier. Källmaterialet utgörs främst av befintliga hus, men också av skriftliga källor i form av protokoll, korrespondenser och biografier samt slutligen av ritningar och andra former av bilder. Målet med studien är att bättre förstå sambanden mellan rumsliga och sociala relationer och att återge tingshusen, som kulturarv betraktade, på ett sätt som omfattar de komplexa lager av verksamheter som rymdes i byggnaderna.

De preliminära resultaten av de ännu oav-

slutade undersökningarna visar att husens utformning kan beskrivas som resultatet av en friktion mellan många olika aktörers intressen, viljor och agerande. När byggnaden väl stod på plats och brukades i en vardag såg den inte alltid ut såsom tänktes från början, men den kom likväl att utgöra ett betvingande ramverk för den rättsliga verksamheten och de sociala förhållanden som den innehöll. Undersökningarna tyder på stora likheter mellan de *idéer* om tingshusen som framträder genom källmaterialet och som uttrycks av människor med olika relation till rättsskipningen. Likheterna rör ofta både de avsedda funktionerna och formspråkets tänkta syften, och strävan som framkommer i byggnadsprogrammen tycks främst handla om att skapa och upprätthålla sociala hierarkier vid domstolen.

Undersökningarna antyder också att skillnaderna mellan å ena sidan människors idéer om tingshusen och å andra sidan hur de sedan kom att utföras, sällan var stora men förvisso betydelsefulla. Ofta berodde diskrepansen på byggmästarens eller den enskilde hantverkarens tolkning av byggnadsprogrammet och dess lakuner. Beträffande tingshusen som rum i användning belyser resultaten husens mångfunktionella karaktär, vilken innebar att de rumsligt sociala gränser som upprättades i byggnadsprogrammet, och som till stor del förverkligades, tidvis överskreds och att hu-

94 sens betydelse skiftar beroende på tidpunkt och användarens position.

BAKGRUND TILL AVHANDLINGEN

1971 genomfördes en omfattande omorganisation av underrätterna i Sverige, den så kallade tingsrättsreformen. I korta ordalag hade den till följd att landsbygdens häradsrätter och städernas rådhusrätter ersattes av omkring ett hundra tingsrätter, och att domstolsbyggnaderna (som var i bruk) övergick från tingshusbyggnadsskyldiges till statlig ägo.¹ Under den påföljande tjugoårsperioden minskades antalet tingsplatser och staten avyttrade många av de domstolsbyggnader den hade övertagit vid reformen. Arkivmaterialet rörande husen och de tingshusbyggnadsskyldige häradsbornas verksamhet inordnades ibland i landsarkiven, men hamnade lika ofta på tingshusvindar och i privatpersoners samlingar. Tingshusen förvaltades på ett godtyckligt sätt, liksom kunskaperna om häradsrätternas vardag och om tingshållningens rumsliga och sociala villkor.

I syfte att inleda en vetenskaplig diskussion om det svenska domstolsväsendets byggnader, hur de bör dokumenteras, beskrivas och inte minst bevaras, anordnades 1992 ett tvärvetenskapligt seminarium i Jönköping.² Seminariet, som initierades av professorn i rättshistoria Kjell Å Modéer, Lunds universitet, och Domstolsverkets dåvarande generaldirektör Lars Åhlén, samlade forskare och verksamma från flera olika kunskapsfält. Ett viktigt resultat av seminariet var beslutet att påbörja en rikstäckande kartläggning av samtliga domstolsbyggnader, främst av befintliga hus men också i den mån det var möjligt, av rivna eller nedbrunna tings- och rådhus. Som utbildad bygghusetantikvarie och därtill litteraturvetare arbetade jag i detta kartläggningsprojekt under slutet av 1990-talet, i första hand med

dokumentation av byggnaderna på plats men också med bearbetning av arkivmaterial.³ Erfarenheterna från projektet ligger till grund för avhandlingens frågor och jag har också haft mycket god nytta av det omfattande dokumentationsmaterial som utgjorde kartläggningens resultat.

Rätten och rummet har sedan projektstarten delfinansierats av Riksantikvarieämbetet och även erhållit bidrag från Berit Wallenbergs stiftelse, Torsten och Ragnar Söderbergs Stiftelser, Helge Ax:son Johnsons stiftelse och Stiftelsen Längmanska kulturfonden. Arbetet beräknas resultera i en avhandling 2008.

FAKTA OM SVENSKA TINGSHUS I FÖRFLUTEN TID

Den svenska så kallade "tingshusbyggnadsskyldigheten" innebar att de jordbrukare som förfogade över i mantal satt jord, var skyldiga att bidra till byggandet och underhållet av tingshuset i sitt härad. Skyldigheten reglerades första gången i 1734 års lag men redan under 1600-talet uppfördes funktionsspecifika tingshus i flera härader. När de var som flest, på 1850-talet, var över 300 tingshus i bruk.

Från tidsperioden 1700-1971 finns idag omkring 350 bevarade tingshus. Ett fyrtiotal av dem används fortfarande som domstolslokaler men majoriteten innehåller helt andra funktioner, exempelvis bostäder, förskolor, affärer och bibliotek. Under de senaste åren har antalet tingsrätter minskat till 56 och något fler byggnader används regelbundet som tingshus.

NOTER

1. Rådhusrätterna försvann redan 1965 då samtliga städer inordnades under häradsrätternas jurisdik-

tion. Beträffande domstolsbyggnaderna bör poängteras att de övergick i statlig ägo utan att tingshusbyggnadsskyldige ersattes ekonomiskt.

2. Seminariet resulterade också i en seminarieskrift, *Tingshus i tid och rum* (Jönköping 1992), med texter av bland andra Kjell Å Modéer, Nils-Arvid Bringéus, Jan Sundin och Anna Christina Ulfsparre.
3. Jag har en filosofie kandidatexamen från bebyggelseantikvariskt program, Göteborgs universitet och en filosofie kandidatexamen i Litteraturvetenskap, Lunds universitet, dessutom ett års studier i litteraturhistoria från universitetet Paris IV, Frankrike.

**Eva Löfgren, Institutionen för kulturvård,
Göteborgs universitet.*

*Address:
Göteborgs universitet
Box 130, SE
40530 Göteborg, Sverige.
E-mail: eva.lofgren@icug.gu.se.*